

COVID-19 Pandemisi Sürecinin Tıbbi ve Aromatik Bitki ya da Ürünlerinin Kullanımına Etkilerinin Değerlendirilmesi

Saadet KOÇ GÜLER^{1a}

¹ Ordu Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü, Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Programı, Ordu, Türkiye

^a<https://orcid.org/0000-0001-5015-7610>

*Sorumlu yazar: saadet.koc@gmail.com

ÖZET

Bu çalışmada COVID-19 pandemisi sürecinin bitkisel ürün (tıbbi ve aromatik bitkiler) kullanılarak elde edilen kozmetik ve temizlik dışı ürünler) kullanımına etkisi değerlendirilmiştir. Bu amaçla 6 Ocak- 6 Şubat 2021 tarihleri arasında 22 sorudan oluşan bir anket çalışması yapılmıştır. Anketler Google Form programı kullanılarak uygulanmıştır. Çalışma, Türkiye'nin yedi bölgesi dikkate alınarak, 442 kişinin katılımı ile tamamlanmıştır. Katılımcıların %10.4'ü pandemi süreci ile bitkisel ürün kullanmaya başladığını, %30.4'ü de pandemi süreci ile birlikte kullanım miktarını arttırdığını belirtmiştir. Sonuçlar, bitkisel ürünlerin daha çok bağışıklık güçlendirmek amacıyla (%42.5) kullanıldığını ve çoğunlukla aktarlardan temin edildiğini (%47) göstermektedir. Tıbbi ve aromatik bitkilerin, katılımcılar tarafından daha çok bitki çayı şeklinde tüketildiği (%31.6) ve katılımcıların önemli bir kısmının (%37.3) satın aldıkları ürünlerin organik sertifikasının olmasına dikkat ettiği görülmüştür. Katılımcıların COVID-19 Pandemisi süresince bitkisel ürün kullanımı üzerine yaş, cinsiyet, çocuk varlığı ve COVID-19 geçirip geçirmediği olmalarının etkisinin önemli olduğu görülmüştür ($p<0.05$).

MAKALE BİLGİSİ

Arastırma Makalesi

Geliş : 09.07.2021

Kabul: 10.02.2022

Anahtar kelimeler:

Anket, COVID-19 pandemisi, tıbbi ve aromatik bitkiler

Evaluation of the Effects of the COVID-19 Pandemic on the Use of Medicinal and Aromatic Plants or Products

ABSTRACT

In this study, the effect of the COVID-19 pandemic process on the use of herbal products (HP) (except cosmetics and cleaning products obtained using medicinal and aromatic plants (MAP)) was evaluated. For this purpose, a survey consisting of 22 questions was conducted between January 6 and February 6, 2021. Surveys were applied using the Google Form program. The study, taking into account Turkey's seven regions, has been completed with the participation of 442 people. 10.4% of the participants stated that they started using HP with the pandemic process, and 30.4% increased the amount of use with the pandemic process. The results show that HP are mostly used to empowered immunity (42.5%) and are mostly obtained from herbalists (47%). It was observed that MAPs were mostly consumed by the participants in the form of herbal tea (31.6%) and a significant portion of the participants (37.3%) paid attention to the organic certification of the products they purchased. It was observed that the effect of age, gender, presence of children, and whether or not they had COVID-19 on the use of HP during the COVID-19 Pandemic was significant ($p<0.05$).

ARTICLE INFO

Research article

Received: 09.07.2021

Accepted: 10.02.2022

Keywords:

Survey, COVID-19 pandemic, medicinal and aromatic plants

GİRİŞ

Yeni Koronavirüs (COVID-19), ilk olarak Çin'in Vuhan Eyaleti'nde 2019 Aralık ayı sonlarında solunum yolu belirtileri gelişen bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de tanımlanan bir virüsdür. Hastalığın dünyada hızla yayılım göstermesi sonucunda Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 tarihinde pandemi ilan edilmiştir. Pandeminin ilan edildiği tarih, ülkemizde ilk vakanın görüldüğü tarih ile aynıdır (T.C. Sağlık Bakanlığı 2021).

Tıbbi ve aromatik bitkilerin (TAB) kullanımı, insanlığın ilk dönemlerine kadar uzanmaktadır. Tarih boyunca hastalık, rahatsızlık ve yaraların tedavilerinde doğal kaynaklar kullanılmıştır. Buna bağlı olarak geleneksel ilaç kullanımı günümüze kadar gelmiştir. Öyle ki dünya nüfusunun %80'e yakını tedavilerinde halen bu geleneksel yöntemleri benimseyip, tercih etmektedir. Özellikle dünyanın gelişmiş ülkelerinde endüstriyel olarak farklı formlarda üretilen bitkisel ilaçlar, bu alanda yeni bir canlanmaya neden olmuştur. Bu yeni süreç ile bitkisel ürünlerin fitoterapi, hayvan hastalıkları, aromaterapi, nutrasötikler ve kozmesötik gibi pek çok alanda kullanımı başlamıştır. Bitkisel ürünler yenilikçi ve katma değeri yüksek uygulamalarla, fonksiyonel gıdalarda, hayvan beslemede, bitki korumada ve diğer pek çok alanda kullanılmaya başlanmıştır. Üretimdeki bu yeni yaklaşımlar, kullanım miktarının artması, TAB ve ürünlerinin kalite, güvenlik ve etkinliği ile ilgili araştırmalara odaklanılmasını da beraberinde getirmiştir (Mathe 2015).

Özellikle son 20 yılda bitkisel ürünlere olan eğilim ve bu tarz ürünlerin tüketimi yüksek bir hızla artmıştır. Ancak artan tüketim miktarı genellikle kullanıcıların inisiyatifinde olduğu için bir takım yan etkiler meydana gelmiştir. Bitkisel ürün kullanımı ile meydana gelen yan etkilerin kullanılan bitkisel materyalden mi yoksa kullanan kişinin davranışından mı meydana geldiği objektif olarak değerlendirilmelidir. Çünkü materyalin bitki olması, tüketicilerde kullanılabilecek miktarın sınırsız olabileceği düşüncesini oluşturmaktadır. Bu yanlış davranış oldukça yaygın olmakla beraber televizyon, internet ya da farklı kanallarla yapılan programlar da bu davranışı beslemektedir. Diğer taraftan bitkisel ürünlere artan talep doğrultusunda sektöre giren tedarikçilerin konu ile ilgili yetersizlikleri ya da niyet farklılıkları piyasadaki ürünlerin güvenilirliğini tartışmaya açmaktadır. Yani hem kullanılan ürünlerin amacına hizmet edebilecek şekilde üretilmesi/hazırlanması hem de tüketici bilinci birlikte ele alınmalıdır.

TAB ve ürünlerine artan ilgi ve talebin artması ile ciddi bir piyasa oluşmuştur. 2000 yılında tıbbi bitkiler ve ürünlerinin uluslararası ticareti 60 milyar dolar iken, 2050 yılında bu miktarın 5 trilyon dolar olması bekleniyor (Anonymous 2020).

Değişen dünya şartları, tüketici talepleri, Türkiye'nin bitkisel zenginliği ve bitkisel geçmişi bu alanı ülkemiz için daha önemli bir hale getirmektedir. Son dönemlerde bitkisel ürünlere artan talebin değişen şartlardan nasıl etkilendiği, sürecin yönetilmesi ve geliştirilmesi adına önemlidir. Tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisi, alışkanlıkları, talepleri ve pek çok sistemi (alış-veriş, eğitim, iş, beslenme vb) değiştiren bir süreç olmuştur. Bu süreç beslenme alışkanlıklarında ve takviye ürün tercihlerinde değişikliklere yol açarak bitkisel ürünlere olan ilgiyi arttırmıştır.

COVID-19 pandemisi, tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Sürecin ne zaman biteceği ya da ne tür değişikliklere uğrayacağına dair net bilgiler bulunmamaktadır. Bu sürecin farklı alanlara etkileri, alınması gereken önlemler ya da yapılması gereken değişiklikler ile ilgili düzenleme yapabilmek adına araştırmalar yapılmaya başlanmıştır (Alaeddinoğlu ve Rol 2020; Doğan ve Doğan 2020; Karataş 2020; Şekeroğlu ve Gezici 2020; Üstün ve Özçiftçi 2020). Bu çalışmada COVID-19 pandemisi sürecinin bitkisel ürün (tıbbi ve aromatik bitkiler kullanılarak elde edilen kozmetik ve temizlik dışı ürünler) kullanımına etkisi değerlendirilmek istenmiştir. Henüz benzer bir çalışmanın yapılmamış olması nedeniyle elde edilecek verilerin COVID-19 pandemisinin bitkisel ürün kullanımına etkileri ile ilgili hem genel bir bilgi vereceği hem de yapılabilecek diğer çalışmalar için ipucu niteliğinde olacağı düşünülmüştür

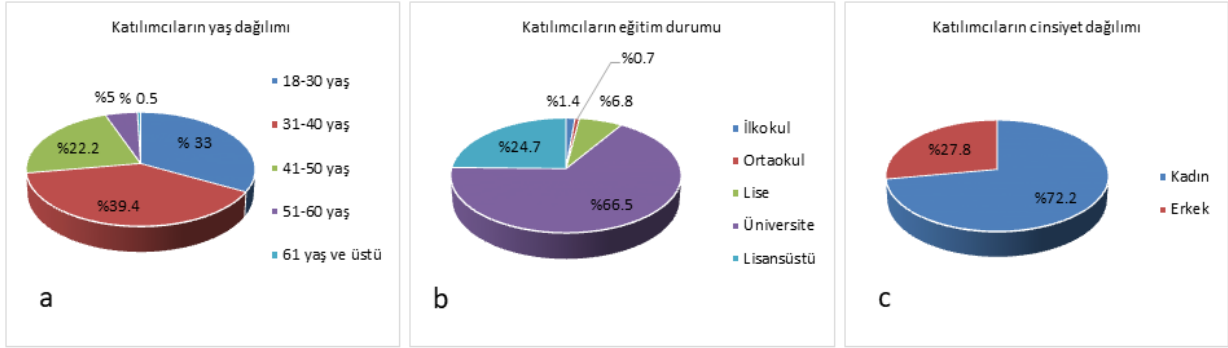
MATERYAL VE METOT

Bu çalışmada anket formu, 6 Ocak-6 Şubat 2021 tarihleri arasında, Türkiye'nin 7 bölgesi dikkate alınarak katılımcılara gönderilmiştir. Çalışmada bölgelere göre bitkisel ürün kullanımı ile ilgili bir değerlendirme yapılması amaçlanmadığı için katılımcılardan buldukları bölge ya da şehirlere ait bilgi istenmemiştir. Belirli bir bölge ya da şehirde yığılma olmamasına dikkat edilerek uygulama gerçekleştirilmiştir. Anket, Google Forms yolu ile uygulanmıştır. Çalışma, 442 kişinin katılımı ile tamamlanmıştır. Ankete katılmayı kabul eden katılımcılar "Onam Formu"nu okuyup onaylamıştır.

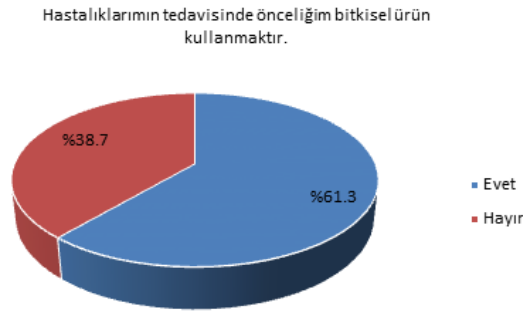
Verilerin değerlendirilmesi Windows ortamında IBM SPSS Statistic (Statistical Package for Social Sciences) veriyon 22.0 paket programı kullanılarak yapılmıştır. Levene testi ile verilerin normal dağılım gösterip göstermediği belirlenmiştir. Gruplar arasındaki farklılıkların bitkisel ürün kullanımına etkilerinin değerlendirilmesinde Ki kare testi yapılmış, "hücrelerin sadece %20'sinden azında frekans değerleri 5'ten daha düşük değer olabilir" kuralı sağlanmadığı için Fisher-Freeman-Halton Exact testi uygulanmıştır.%99 güven aralığında, Montecarlo simülasyonu kullanılmıştır. Sonuçlar p<0.05 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Katılımcıların %39.4'ünü 31-40 yaş, %33'ünü 18-30 yaş, %22.2'sini ise 41-50 yaş, kalan %5.5'lik kısmını ise 51 yaş ve üstü oluşturmaktadır. Katılımcıların büyük bir kısmını üniversite (%66.5) ve lisansüstü mezunları (%24.7) oluşturmaktadır. Araştırmaya katılanların %72.2'si kadın, %27.8'i erkektir (Şekil 1a, b, c). Ankete katılanların %61.3'ü hastalıklarının tedavisinde önceliği bitkisel ürünlere verdiğini belirtmiştir (Şekil 2).

Şekil 1 (a, b, c). Katılımcıların genel demografik durumu (yaş, eğitim, cinsiyet).

Şekil 2. Katılımcıların hastalıklarının tedavilerinde önceliği bitkisel ürünlere verme oranları.

“Tıbbi bitkiler ile ilgili bilginiz var mı?” sorusuna katılımcıların %46.6’sı (206 kişi) evet derken, “Aromatik bitkiler ile ilgili bilginiz var mı?” sorusuna ise %52.3’ü (231 kişi) evet demiştir. Ancak tıbbi bitkiler ile ilgili bilgisinin olduğunu belirten 206 kişiden 108’i brokolinin tıbbi amaçla kullanılabilen bir bitki olmadığı seçeneğini işaretlemiştir. Aromatik bitkiler ile ilgili bilgisi olduğunu belirten 231 kişiden 226’sı nane bitkisinin aromatik amaçla kullanıldığı seçeneğini işaretlemiştir (Çizelge 1).

Çizelge 1. Katılımcıların TAB bitkileri ile ilgili bilgi durumları.

		Tıbbi bitkilerle ilgili bilginiz var mı?		Toplam
		Evet	Hayır	
Brokoli tıbbi amaçla kullanılan bir bitkidir.	Evet	98	98	196
	Hayır	108	138	246
Toplam		206	236	442
		Aromatik bitkilerle ilgili bilginiz var mı?		Toplam
		Evet	Hayır	
Nane, aromatik amaçla kullanılan bir bitkidir.	Evet	226	186	412
	Hayır	5	25	30
Toplam		231	211	442

Katılımcıların %34.2’si COVID-19 pandemisi sürecinin bitkisel ürün kullanım alışkanlığını değiştirmediklerini, pandemi öncesinde kullandığı şekliyle devam ettiğini belirtmiştir. %30.5’i pandemi süreci ile kullandığı bitkisel ürün miktarını arttırmıştır. Pandemi süreci ile bitkisel ürün kullanmaya başlayanlar ise %10.4’lük kısmı oluşturmuştur. %24.7’lik kısım ise pandemi öncesinde ve pandemi süresince bitkisel ürün kullanmadığını belirtmiştir (Çizelge 2).

Çizelge 2. COVID-19 pandemisi süresince katılımcıların bitkisel ürün kullanım durumları.

	n	%
Daha önce kullanmıyordum, pandemi sürecinde kullanmaya başladım.	46	10.4
Daha önce de kullanıyordum, pandemi süreci ile kullanım miktarını arttırdım.	135	30.5
Daha önce de kullanmıyordum şimdi de kullanmıyorum.	109	24.7
Zaten kullanıyordum, aynı şekilde devam ediyorum.	151	34.2
Daha önce kullanıyordum, pandemi süreci ile bıraktım.	1	2
Toplam	442	100

Sonuçlar, katılımcıların bitkisel ürünleri tavsiye üzerine (261 defa-%30.5) ve daha önce kullananların yorumlarına (273 defa-%31.9) bakarak tercih ettikleri göstermektedir. Ürünün markası ve tüketim formu da kullanımı etkileyen faktörlerdendir (Çizelge 3).

Çizelge 3. Katılımcıların “Bitkisel ürün kullanımınız daha çok hangi araçtan etkilenir?” sorusuna cevapları.

	n	%
Tavsiye eden kişi benim için önemlidir.	261	30.5
Ürünün markası tercihimizi etkiler.	179	20.9
Ürünün tüketim formu tercihimizi etkiler.	144	16.8
Kullanan kişilerin yorumları tercihimizi etkiler.	273	31.9
Toplam	857	100

Birden fazla seçenek işaretlendiği için n sayısı örneklem sayısının üzerindedir.

“COVID-19 pandemisi başladığından bu yana bitkisel ürünleri hangi amaçla kullandınız?” sorusuna katılımcılar birden fazla seçenek işaretleyerek cevap vermişlerdir. “Bağışıklığı güçlendirmek amacı ile” seçeneği en çok işaretlenen seçenek (333 defa-%42.5) olurken, “Soğuk algınlığına karşı” seçeneği ise ikinci sırada yer almıştır (222 defa-%28.4). “Sakinleştirici amaçlı” seçeneği 79 defa (%10.1), “Ağrı kesici amaçlı” seçeneği 44 defa(%5.6), “Uykusuzluk problemlerine karşı” seçeneği ise 32 defa (%4.1) işaretlenmiştir. 70 katılımcı ise “Bitkisel ürün kullanmadım” seçeneğini işaretlemiştir. Bağışıklığı güçlendirmek için bitkisel ürün kullanan katılımcıların %41.4’ü 31-40 yaş, %31.5’i 18-30 yaş, %21.3’ü ise 41-50 yaş aralığında bulunmaktadır. Bağışıklığı güçlendirmek amacıyla bitkisel ürün kullandığını belirten katılımcıların %74.8’i kadındır. Soğuk algınlığına karşı bitkisel ürün kullanan katılımcıların %43.2’si 31-40 yaş, %32.9’u 18-30 yaş, %21.2’si ise 41-50 yaş arasındaki katılımcılardan oluşmaktadır. Soğuk algınlığına karşı bitkisel ürün kullandığını belirten katılımcıların %74.3’ü kadındır. Uykusuzluk problemlerine karşı, ağrı kesici ve sakınleştirici amaçlı bitkisel ürün kullanımı daha çok 18-40 yaş grubunda yoğunluk göstermiştir (Çizelge 4).

Bitkisel ürün temininde daha çok aktar seçeneği işaretlenmiştir (340 defa-%47). Daha sonra sırası ile eczane (183 defa-%25.3), semt pazarı (119 defa-%16.4), internet (56 defa-%7.7) ve network marketing (26 defa-%3,6) seçenekleri işaretlenmiştir (Çizelge 5).

Bitkisel ürünlerde kullanım şekli olarak daha çok bitki çayının tercih edildiği görülmüştür (261 defa-%31.6) . Bitki çayını takiben kurutulmuş (242 defa-%29.3) ve taze (201 defa-%24.4) bitki seçenekleri işaretlenmiştir. Tablet ya da kapsül (82 defa-%9.9) ve şurup (39 defa-%4.7) seçenekleri ise daha sonra gelmektedir (Çizelge 6).

Çalışmada TAB ve ürünlerinin kullanımının yanında tüketicilerin talepleri ya da eğilimleri de değerlendirilmek istenmiştir. Bu amaçla bitkisel ürünlerin üretim şekilleri ile ilgili bir soru sorulmuş ve katılımcılara birden fazla seçeneği işaretleyebilme hakkı verilmiştir. “Organik sertifikalı ürünleri satın alırım” seçeneği 244 defa (%37.3) işaretlenirken, “iyi tarım uygulamalarının kullanıldığı ürünleri almayı tercih ederim” seçeneği 189 defa (%28.9) işaretlenmiştir. Bu sonuçlar tüketici bilincinin tıbbi aromatik bitkiler ve ürünlerinin kullanımında önemli bir noktada olduğu konusunda fikir vermektedir. Bitkisel üretimde sürdürülebilir yöntemlerin kullanılması, tüketici taleplerinin karşılanması bakımından önemli görülmüştür. Ayrıca bu ürünleri satın alırken “Türkiye’de üretilmiş olmasına dikkat ederim” seçeneği 123 defa (%18.8) işaretlenmiştir. (Çizelge 7). Katılımcıların %66.3’ü TAB bitkilerinin yetiştiriciliğini merak ettiklerini belirtmiştir (Şekil 3).

Katılımcıların COVID-19 Pandemisi süresince bitkisel ürün kullanımı üzerine yaş, cinsiyet, çocuk varlığı ve COVID-19 geçirip geçirmediği olmalarının etkisinin önemli olduğu görülmüştür (p<0.05). Bitkisel ürünleri daha önce kullanmadığını, pandemi sürecinde başladığını belirten 18 katılımcı 18-30 yaş aralığında, 15 katılımcı 31-40 yaş aralığında, 12 katılımcı 41-50 yaş aralığında ve 1 katılımcı ise 51-60 yaş aralığındadır. Yaş azaldıkça pandemi sürecinde bitkisel ürün kullanmaya başlayanların sayısı artmıştır.

Şekil 3. TAB yetiştiriciliğini merak eden katılımcıların oranı.

Pandemi öncesinde ve pandemi sürecinde bitkisel ürün kullanmadığını belirten 39 katılımcı 18-30 yaş, 35 katılımcı 31-40 yaş, 32 katılımcı 41-50 yaş, 1 katılımcı 51-60 yaş ve 2 katılımcı ise 61 yaş ve üzerindedir. Daha çok genç-orta yaş katılımcılar halihazırda kullandığı bitkisel ürün miktarını pandemi sürecinde arttırmıştır. Daha önce bitkisel ürün kullanıp pandemi sürecinde kullanım miktarını arttırdığını işaretleyen katılımcıların büyük kısmı (60 kişi) 31-40 yaş aralığındadır. “Zaten kullanıyordum, aynı şekilde devam ediyorum” seçeneğini işaretleyen 64 katılımcı 31-40 yaş, 48 katılımcı 18-30 yaş, 30 katılımcı ise 41-50 yaş aralığındadır. Genel olarak yaş arttıkça bitkisel ürün kullanımına ilgi azalmıştır. Kadın katılımcıların çoğu (119 kişi) “zaten kullanıyordum, aynı şekilde devam ediyorum” seçeneğini işaretlerken, 106 kadın katılımcı da pandemi sürecinde bitkisel ürün kullanım miktarlarını arttırdığını işaretlemiştir. Bu cevaplar doğrultusunda araştırmaya katılan kadın katılımcıların bitkisel ürün kullanımına daha ilgili oldukları söylenebilir. Sonuçlara bakıldığında çocuklu katılımcıların bitkisel ürün kullanımına daha meyilli olduğu görülmektedir. Ankete katılan katılımcıların büyük bir kısmı (390 kişi) “COVID-19 geçirdiniz mi?” sorusuna “Hayır” cevabını vermiştir. COVID-19 geçirmemiş olan 109 kişinin pandemi sürecinde bitkisel ürün kullanmayı arttırdığı, 146 kişinin de bitkisel ürünleri zaten kullandıklarını ve pandemi süresince aynı şekilde devam ettiklerini belirttiği görülmüştür. Eğitim, gelir durumu, medeni durum, kronik bir rahatsızlığın olup olmaması ve sigara alışkanlığının pandemi süresince bitkisel ürün kullanımına önemli bir etkisi bulunmamıştır ($p>0.05$) (Çizelge 8).

Çizelge 4. Katılımcıların COVID-19 pandemisi başladığından bu yana bitkisel ürün kullanma amaçlarının yaş ve cinsiyete göre dağılımı.

	Bağıışıklığı mı güçlendirme k amacıyla	Soğuk algınlığın a karşı	Yaşadığım uykusuzluk problemine karşı	Ağrı kesici amaçlı	Sakinleş tirici amaçlı	Sigarayı bırakma amaçlı	Bitkisel ürün kullanma dım	Top lam	
Yaş	18-30	105 %31.5	73 %32.9	13 %40.6	18 %40.9	30 %38	27 %38.6	146	
	31-40	138 %41.4	96 %43.2	12 %37.5	16 %36.4	34 %43.0	21 %30.0	174	
	41-50	71 %21.3	47 %21.2	6 %18.8	8 %18.2	14 %17.7	0 %0.0	17 %24.3	
	51-60	71 %21.3	6 %2.7	1 %3.1	2 %4.5	1 %1.3	0 %0.0	3 %4.3	
	61 yaş ve üstü	0 %0.0	0 %0.0	0 %0.0	0 %0.0	0 %0.0	0 %0.0	2 %2.9	
	Toplam	333 %42.5	222 %28.4	32 %4.1	44 %5.6	79 %10.1	3 %0.4	70 %8.9	
Cinsiyet	Kadın	249 %74.8	165 %74.3	26 %81.3	39 %88.6	67 %84.8	0 %0.0	42 %60.0	319
	Erkek	84 %25.2	57 %25.7	6 %18.7	5 %11.4	12 %15.2	3 %100.0	28 %40.0	123
	Toplam	333 %42.5	222 %28.4	32 %4.1	44 %5.6	79 %10.1	3 %0.4	70 %8.9	

Çizelge 5. Katılımcıların “Bitkisel ürünleri daha çok nerelerden satın almayı tercih ediyorsunuz?” sorusuna cevapları.

	n	%
Aktar	340	47,0
Eczane	183	25,3
Semt pazarı	119	16,4
İnternet	56	7,7
Network marketing (Ağ pazarlama)	26	3,6
Toplam	724	100

Çizelge 6. Katılımcıların “Bitkisel ürünleri daha çok ne şekilde kullanmayı tercih edersiniz?” sorusuna cevapları.

	n	%
Bitki çayı	261	31,6
Kurutulmuş bitki	242	29,3
Taze bitki	201	24,4
Tablet ya da kapsül	82	9,9
Şurup	39	4,7
Toplam	825	100

Birden fazla seçenek işaretlendiği için n sayısı örneklem sayısının üzerindedir.

Çizelge 7. Katılımcıların “Kullandığınız bitkisel ürünlerin nerede ve ne şekilde üretildiği sizin için önemli midir?” sorusuna cevapları

	n	%
Evet, organik sertifikalı ürünleri satın alırım.	244	37,3
Evet, Türkiye’de üretilmiş olmasına dikkat ederim.	123	18,8
Evet, yurt dışında üretilmiş olmasına dikkat ederim.	9	1,4
Evet, iyi tarım uygulamalarının kullanıldığı ürünleri almayı tercih ederim.	189	28,9
Hayır, işime yarayacağını düşündüğüm herhangi bir ürünü alırım.	90	13,7
Toplam	655	100

Birden fazla seçenek işaretlendiği için n sayısı örneklem sayısının üzerindedir.

Çizelge 8. Katılımcıların bazı demografik özelliklerinin COVID-19 sürecinde bitkisel ürün kullanımına etkileri.

		Daha önce kullanmıyordum, pandemi sürecinde kullanmaya başladım	Daha önce de kullanıyordum, pandemi süreci ile kullanım miktarım arttırdım.	Daha önce de kullanıyordum şimdi de kullanmıyorum	Zaten kullanıyordum, aynı şekilde devam	Daha önce kullanıyordum, pandemi süreci ile	Toplam	P
Yaş	18-30 yaş	18	41	39	48	0	146	0,018**
	31-40 yaş	15	60	35	64	0	174	
	41-50 yaş	12	24	32	30	0	98	
	51-60 yaş	1	10	1	9	1	22	
	61 yaş ve üstü	0	0	2	0	0	2	
Eğitim	İlkokul	3	1	0	2	0	6	0,234
	Ortaokul	0	2	0	1	0	3	
	Lise	3	7	8	12	0	30	
	Üniversite	31	93	79	90	1	294	
	Lisansüstü	9	32	22	46	0	109	
Cinsiyet	Kadın	34	106	59	119	1	319	0,000**
	Erkek	12	29	50	32	0	123	
Gelir Durumu	2000 TL ve altı	13	21	13	23	0	70	0,078
	2001-3500 TL	3	21	13	32	0	69	
	3501-5000TL	6	30	16	16	0	68	
	5001TL-7000TL	14	36	36	45	1	132	
	7001TL ve üstü	10	27	31	35	0	103	
Medeni Durum	Evli	31	94	78	89	1	293	0,158
	Bekar	15	41	31	62	0	149	
Çocuğum	Var	29	83	65	69	1	247	0,026**
	Yok	17	52	44	82	0	195	
Kronik Rahatsızlık	Var	10	22	14	25	1	72	0,218
	Yok	36	113	95	126	0	370	
Covid-19	Geçirdim	10	26	11	5	0	52	0,000**
	Geçirmedim	36	109	98	146	1	390	
Sigara	Kullanıyorum	14	30	30	36	0	110	0,696
	Kullanmıyorum	32	105	79	115	1	332	

** p< 0.01 seviyesinde önemli *p<0.05 seviyesinde önemli

TARTIŞMA VE SONUÇ

Katılımcıların tıbbi ve aromatik bitkiler ile ilgili genel bilgilerini değerlendirmek amacı ile sorulan sorular ve yanıtları Çizelge 1’de verilmiştir. Çizelgede görüldüğü üzere tıbbi bitkiler ile ilgili bilgisinin olduğunu belirten 206 kişiden 108’i brokolinin tıbbi amaçla kullanılabilen bir bitki olmadığı seçeneğini işaretlemiştir. Aromatik bitkiler ile ilgili bilgisi olduğunu belirten 231 kişiden 226’sı nane bitkisinin aromatik amaçla kullanıldığı seçeneğini işaretlemiştir. Bu sorularda gündemde yoğun olarak yer alan ve pek çok kişinin tanıdığı iki bitki sorulmuştur. Bu basit çapraz doğrulama ile katılımcıların tıbbi bitki kavramı ile ilgili bazı bilgi eksikliklerinin olduğunu söylenebilir. Tıbbi bitkiler, sahip

oldukları etken maddeler ile hastalıkların tedavisine yardımcı olmakla birlikte, sağlıklı bir yaşam için gerekli olan besin maddelerini içeren bitkileri de kapsamaktadır. Bu nedenle tüm bitkiler için bir takım tıbbi özelliklere sahiptirler diyebiliriz. Günlük hayatta kullandığımız her bitkisel ürün (sebze, meyve, tahıllar vb) vücut sisteminin ihtiyaç duyduğu içeriklere değişen miktarlarda sahiptir. Bu nedenle beslenme, pek çok hastalığın önlenmesinde ya da ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Çalışma sonuçlarına göre bitkisel ürün kullanımında tavsiye eden kişilerin ve ürünü daha önce kullananların yorumlarının oldukça etkili olduğu görülmektedir (Çizelge 3). Bitkisel ürün kullanımını tavsiye eden pek çok kişi olabilir (doktor, eczacı, hemşire, aktar, eş-dost vb.). Bu çalışmada tavsiye eden kişiler ile ilgili detaylandırma yapılmamıştır. Ancak “kullanan kişilerin yorumları”nın etkisinin “tavsiye eden kişiler”den daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu da bitkisel ürün kullanırken bir uzmandan tavsiye almak yerine daha çok kullanıcı yorumlarına göre hareket edildiğini göstermektedir. Buradaki en büyük etkenin bitkisel ürünlere bakış açısı olduğu düşünülmektedir. Bu ürünlerin kullanımında genellikle “bir uzman görüşüne gerek olmadığı” fikri ile hareket edilmektedir. Bitkisel ürünlerin kullanımında konu uzmanı doktor ya da eczacılardan tavsiye almak gerekir. Bu tavsiyelerin kullanan kişiye göre değişebileceği unutulmamalıdır. Dolayısı ile her bir bireyin, uzmanlardan kendisi ile ilgili tavsiyeyi alması gerekir çünkü bitkisel ürünlerin etkileri kişiden kişiye farklı etkiler gösterebilmektedir. Şifa beklentili bitkisel ürün kullanımında, genel bilgiler istenmeyen sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilir. Sıklıkla kullanılan bitkisel ürünlerin ilaçlarla olan etkileşimi ve eczacıların farkındalığının araştırıldığı bir çalışmada, ankete katılan eczacıların yarısından fazlasının çalışmada kullanılan bitkisel ürünlerin ilaçlarla olan etkileşimi hakkında bilgi sahibi olmadığı görülmüştür (Baypınar 2019). Bu sonuç, bitkisel ürünlerin yoğun bir şekilde pazara sürüldüğü böyle bir dönemde şaşırtıcı olmamıştır. Bitkisel ürünlerin etken maddeleri çok geniş kapsamlı bir konu olmakla beraber, kullanımı için öneride bulunmak ürünü kullanmak isteyen kişi ile ilgili çoklu bakış açısı (kronik rahatsızlık varlığı/yokluğu, kullanılan ilaçlar, ailenin hastalıklarla ilgili öyküsü vb.) gerektirebilir. Diğer taraftan beşeri ilaçlarında oldukça yoğun bir çeşitlilikte ve sürekli güncellenen bir piyasaya sahip olduğu düşünülürse bu konunun tüm eczacılar tarafından bilinmesi elbette zor olacaktır. Trabzon’da yapılmış olan bir diğer çalışmada, aile hekimleri ve eczacıların bitkisel ürün kullanımına yaklaşımları incelenmiştir (Renda ve ark. 2018). Katılımcılardan doktorların %50.4’ü, eczacıların ise %94.6’sı tıbbi bitkiler ve bitkisel ürünler konusunda daha önceden bilgi edindiklerini ifade etmiştir. Eczacıların bitkisel ürünler ile ilgili meslek içi eğitim, lisansüstü eğitim programlarından ve kitaplardan doktorlara göre daha yüksek oranda faydalandığı saptanmıştır. Katılımcıların %70.2’si yeterli danışmanlık hizmeti veremediklerini ifade etmişlerdir. Her geçen gün sayısı artan kanser hastaları ve diğer kronik hastalıkları bulunan kişilerin bu tür bitkisel ürünlerin kullanımında mutlaka doktorları ile iletişim halinde olmaları gerekmektedir. Örneğin soya ürünlerinin meme kanseri riskini azalttığı ancak meme kanseri geçirenlerin ise tüketmemesi gerektiği bilinmektedir (Sezgin 2017). Soya ile ilgili eksik ya da yanlış bir bilgi, fayda görmek amacıyla bu ürünü kullanmak isteyen kişileri bambaşka sonuçlara ulaştırabilir. Pandemi süreciyle gündeme gelen kısıtlama ya da yasaklar evde kalma süresini ve kişilerin medya iletişim araçları ile ilişkisini arttırmıştır (Anonim 2021). Bu dönemde yoğun olarak yayımlanan sağlık konulu programların bitkisel ürün kullanımını artırıcı yönde etki ettiği düşünülmektedir. Bitkisel ürün kullanımı ile ilgili tavsiye ya da kullanıcı yorumlarının pek çoğu medya aracılığı ile potansiyel kullanıcılara iletilmiştir. Sağlık konulu yayınlarla, bitkisel ürün satın alma niyeti arasında pozitif bir ilişki olduğu bilinmektedir (Yılmaz 2013) ancak bitkisel ürünlerin kişiye özel kullanımlarla faydalı olabileceği de unutulmamalıdır.

Kişilerin bitkisel ürün kullanımı ya da kullanma yatkınlıkları ile ilgili yapılmış çalışmalar mevcuttur (Kaner ve ark. 2017; Karataş ve ark. 2019; Ongan 2018). Farklı illerde yapılan bu çalışmalar (İzmir, Adana ve Kayseri), benzer sonuçlar ortaya koymuştur. Katılımcılar bitkisel ürünleri daha çok aktarlardan almış, çay olarak tüketmeyi tercih etmiş ve hastalıklarının tedavisinde önceliği bitkisel ürünlere vermiştir.

COVID-19 Pandemisi süresince bitkisel ürün kullanımı üzerine katılımcıların yaş, eğitim, cinsiyet, gelir durumu, medeni durumu, çocuk varlığı, COVID-19 geçirip geçirmemiş olmaları ve sigara kullanım alışkanlıklarının etkisi Çizelge 8’de verilmiştir. Katılımcıların COVID-19 Pandemisi süresince bitkisel ürün kullanımı üzerine yaş, cinsiyet, çocuk varlığı ve COVID-19 geçirip geçirmemiş olmalarının etkisinin önemli olduğu görülmüştür ($p < 0.05$). Eğitim, gelir durumu, medeni durum, kronik bir rahatsızlığın olup olmaması ve sigara alışkanlığının pandemi süresince bitkisel ürün kullanımına önemli bir etkisi bulunmamıştır ($p > 0.05$) (Çizelge 8). Yılmaz (2013) yapmış olduğu çalışmada kronik herhangi bir rahatsızlığı bulunan bireylerin kronik hastalığı olmayan bireylere göre sağlık amaçlı bitkisel ürün satın alma davranışlarının daha yüksek olduğunu saptamıştır. COVID-19 pandemisi, kronik rahatsızlığı olan ya da olmayan herkeste mevcut bağışıklık sistemini güçlendirmeyi ortak amaç haline getirmiştir. Çalışmada, bu bakış açısından kaynaklı sonuçlar neticesinde kronik rahatsızlığın var olup olmamasının bitkisel ürün kullanımına etkisinin önemli çıkmadığı düşünülmektedir. Genç katılımcıların bitkisel ürün kullanımına daha meyilli olduğu görülmüştür. Kadın katılımcılar, genel olarak erkeklere göre bitkisel ürün kullanımına daha yatkın görülmüştür. Özellikle pandemi sürecinde bitkisel ürün kullanım miktarını arttıran katılımcıların (135 kişi) büyük bir kısmını kadınlar (106 kişi) oluşturmaktadır. Bitkisel ürün miktarını pandemi sürecinde arttırdığı belirten katılımcıların (135 kişi) çoğunluğunu çocuk sahibi katılımcılar (83 kişi) oluşturmaktadır. Son dönemlerde pek çok aile çocuklarının günlük besin

takviyelerinde kullanılmaktadır. Bu takviyelerin bitkisel kaynaklı olması ise önemli bir tercih sebebi olmaktadır. COVID-19 pandemi sürecinde, çocuklarda da bağışıklık sistemini güçlendirmek amacıyla ailelerin bu tarz ürünlerle yöneldiği söylenebilir. Ancak belirlenmiş bir eksiklik olmadan yoğun bir şekilde takviye ürünlerin kullanımının farklı sorunlara yol açabileceği unutulmamalıdır. 390 katılımcı COVID-19 geçirmediğini bildirmiştir. Bahsi geçen bu katılımcıların hâlihazırda bitkisel ürün kullandığı ve pandemi sürecinde kullandığı bitkisel ürün miktarını arttırdığı görülmektedir (Çizelge 8). Çalışmadan elde edilen bu sonuçlardan hareketle bitkisel ürün kullanımının COVID-19'a karşı koruyucu bir etkisini olduğu söylemek yanlış olur. Böyle bir sonuç için farklı disiplinlerin bir araya gelmesi gerekir. Ancak COVID-19 enfeksiyonunun tedavisinde fitoterapötik düzeyde *Allium cepa*, *Malus domestica*, *Solanum lycopersicum*, *Fragaria*, *Allium sativum*, *Mentha piperita*, *Aloe vera*, *Salvia officinalis* ve *Melissa officinalis* gibi bitkilerin kullanılabildiği bilinmektedir (Uçar vd. 2020). Katılımcıların uyguladığı diğer pek çok önlem de (bağışıklığı güçlendirmek için takviye alımı, maske, mesafe, temizlik vb.) COVID-19'a karşı koruyucu olmuş olabilir.

Anket sonuçları genel olarak bitkisel ürün kullanma alışkanlığımızın olduğunu göstermiştir. Katılımcıların üçte biri pandemi sürecinde kullandıkları bitkisel ürün miktarlarını arttırdıklarını belirtmiştir. Bu oldukça önemli bir orandır. Bu miktarın artmasındaki başlıca sebep bağışıklık sistemlerini güçlendirmek istemeleridir. COVID-19 pandemisinin ortaya çıkışı ve hayatımızda meydana getirdiği büyük değişim pek çoğumuzda özellikle sağlıkla ilgili panik duygusunun yaşanmasına neden olmuştur. Bu paniğin sağlıklı olmak adına atılacak adımlarda hatalara neden olabileceği düşünülmektedir çünkü pek çok insan, mevcut sağlık durumlarını göz ardı ederek kontrolsüz bir şekilde bitkisel ürünlere yönelmiştir. Bitkisel ürünler ve onların etken maddeleri oldukça geniş bir konudur. Bu konunun beşeri ilaçlarla olan etkileşiminin tüm eczacılar tarafından bilinmesi elbette zor olacaktır. Ancak bitkisel ürün piyasasındaki bu büyüme dikkate alındığında bazı düzenlemeler zorunlu görülmektedir. Özellikle bitkisel destek ürünlerinin satışları eczanelerle sınırlandırılabilir. Ayrıca kronik rahatsızlığı olanlar için riskli etken maddelerin bulunduğu ürün grupları veya sadece etken maddeler kişilerin e-devlet ya da e-nabız hesaplarına tanıtılarak eczacıların daha doğru tavsiyelerde bulunması sağlanabilir. Böylece daha sağlıklı yönlendirmeler yapılabilir.

Çok önemli bir tarım geçmişi olan Türkiye, TAB bitkilerinin uygun bir şekilde yetiştirilebilmesi için gerekli tecrübe ve ekolojik avantajlara sahiptir. Katılımcıların büyük bir kısmı (%66.3) TAB bitkilerinin yetiştiriciliğini merak ettiğini belirtmiştir. COVID-19 pandemisi ile birlikte pek çok insan köylerine, şehir dışına ya da doğayla daha iç içe kalabilecekleri yerlere yöneldi. Doğanın ve yetiştiriciliğin keyfini fark edebilme fırsatı verdi. Bu yönelim ve farkındalık özellikle tarımsal üretimin yaygınlaştırılması ve daha bilinçli bir şekilde yapılması açısından önem taşımaktadır. Farkındalığın bu denli yüksek olduğu böyle bir dönemde T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu ve Kalkınma Ajanslarının tarımsal üretilere verilen destekleri daha yüksek sesle dile getirmeleri kuşkusuz faydalı olacaktır

ETİK BEYAN

“COVID-19 Pandemisi Sürecinin Tıbbi ve Aromatik Bitki ya da Ürünlerinin Kullanımına Etkilerinin Değerlendirilmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman analizi ve betimsel incelemeye dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Bu çalışma 15-17 Mart 2021 tarihinde düzenlenmiş olan 5. Uluslararası Bilimsel Çalışmalar Kongresi (UBCAK)'nde sözlü olarak sunulmuştur. Çalışmanın özeti, kongre özet kitapçığında yayınlanmıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

YAZAR KATKISI

Tüm yazarlar eşit katkı sağlamıştır.

KAYNAKLAR

- Alaeddinoğlu F, Rol S 2020. Covid-19 pandemisi ve turizm üzerindeki etkileri. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBED. Salgın Hastalıklar Özel Sayısı: 233-258.
- Anonim 2021. <https://marketingtodolist.com/covid-19-surecinde-sosyal-medyanin-rolu/>, Erişim tarihi: 15/03/2021
- Anonymous 2000. Medicinal Plants Introduction, Indian System of Medicine and Homoeopathy (ISMH), Department of ISMH, Ministry of Health and Family Welfare, Govt. of India. Available at: <http://indianmedicine.nic.in/html/plants/mimain.htm>
- Baypınar MŞ 2019. Sıklıkla kullanılan bitkisel ürünlerin ilaçlar ile olası etkileşimlerinin eczacılar tarafından farkındalıklarının değerlendirilmesi. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 89 s

- Doğan Y, Doğan S 2020. Koronavirüs pandemisi ve Türkiye’de bitkisel üretime etkisi. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*. 3(21) : 41-55
- Kaner G, Karaalp C, Seremet-Kürklü N 2017. Üniversite öğrencileri ve ailelerinde bitkisel ürün kullanım sıklığının ve bitkisel ürün kullanımını etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*. 74(1): 37-54
- Karataş Y, Pelit A, Öztürk Z, Pınar N 2019. Balcalı hastanesine başvuran hastaların bitkisel ürün/ilaç kullanma alışkanlıkları. *TJFMPC*. 13 (4): 457-461
- Karataş Z 2020. COVID-19 pandemisinin toplumsal etkileri, değişim ve güçlenme. *TUSHAD*. 4(1): 3-15
- Mathe A 2015. *Medicinal and aromatic plants of the world, scientific, production, commercial and utilization Aspect*, Springer, 459s
- Ongan D 2018. Kayseri’de yaşayan yetişkin bireylerde bitkisel ürün kullanım alışkanlığı. *Sağlık Bilimleri Dergisi (Journal of Health Sciences)*. 27(2): 125-131
- Renda G, Kaya Yaşar Y, Yılmaz E, Sanrı H, Dilaver İ, Demirtaş Y, Çan G, Sezen, FS 2018. Aile hekimleri ve eczacıların bitkisel ürün kullanımına yaklaşımları: Trabzon ilinde pilot çalışma. *Türk Aile Hek Derg*. 22(3):141-156
- Sezgin C 2017. *Tam Şifa, Dünyanın En Faydalı Halk Sağlığı Kitabı*, Hayy Kitap, 952 s.
- Şekeroğlu N, Gezici, S 2020. Koronavirüs pandemisi ve Türkiye’nin bazı şifalı bitkileri. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*. 25 (Özel Sayı): 163-182
- <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>, (Erişim Tarihi, 24/2/2021)
- Uçar D, Tayfun K, Müslümanoğlu AY, Kalaycı MZ 2020. Koronavirüs ve Fitoterapi. *Bütünleyici ve Anadolu Tıp Dergisi*. 1(2): 49-57.
- Üstün Ç, Özçiftçi S. 2020. COVID-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması. *Anatol Clin*. 25(1): 142-153.
- Yılmaz MB 2013. Planlanmış davranış teorisi çerçevesinde sağlık amaçlı bitkisel ürün kullanımı ve medyanın rolü. T.C Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 193 s